

ЯКІСНА ДОШКІЛЬНА ОСВІТА – ПІДґРУНТЯ УСПІШНОСТІ ПОЧАТКОВОГО НАВЧАННЯ

М.С.Вашуленко

***Анотація.** У статті йдеться про важливі складові правильного мовлення дошкільників, яке є найважливішою передумовою успішного шкільного навчання. Подано поради для вихователів, з якими доцільно ознайомити батьків дошкільників.*

***Ключові слова:** мовленнєвий розвиток; фонетичний слух; звуковий аналіз; збагачення словникового запасу; граматично правильне мовлення.*

***Аннотация.** В статье речь идёт о важнейших составляющих правильной речи дошкольников, которая является важнейшей предпосылкой успешной школьной учёбы. Даны советы воспитателям, с которыми целесообразно ознакомить родителей дошкольников.*

***Ключевые слова:** речевое развитие; фонетический слух; звуковой анализ; обогащение словарного запаса; грамматически правильная речь.*

***Abstract.** The article discusses the important elements of correct speech preschoolers, which is an essential prerequisite for successful schooling. Filed tips for teachers, which should inform parents doshkilnykiv.*

***Key words:** speech development, hearing phonetic, sound analysis, vocabulary enrichment; grammatically correct movlennya.*

Мовленнєвий розвиток є однією з найважливіших складових формування дитячої особистості взагалі і, зокрема, її готовності до шкільного навчання. Спостереження свідчать, що нерідко про рівень готовності дитини до шкільного навчання судять за тим, якою мірою вона в дошкільному віці опанувала елементи грамоти: скільки букв вона знає і вміє впізнавати їх у таблиці алфавіту, в окремих словах або в тексті; чи вміє читати склади, найпростіші за графічною будовою слова; у кращому випадку перевіряючого цікавить, чи вміє вона відтворювати звуки в почутих словах. Інші види мовленнєвих умінь, які становлять справжню основу успіхів майбутньої навчальної діяльності першокласника, і передусім мовленнєвої, інколи залишаються поза увагою тих, хто готує його або приймає до школи.

Доцільно взяти до уваги те, що сучасний процес удосконалення змісту і методів навчання української мови в початковій школі ґрунтується на нових досягненнях лінгвістичної науки, зокрема, теорії тексту, а також психолінгвістики, предметом вивчення якої є закономірності сприйняття і породження висловлювань [4]. Саме вони лягли в основу розвитку зв'язного мовлення школярів, яке до цього переважно спиралося на інтуїцію, мовне чуття, найчастіше – на зразок. Теорія мовленнєвої діяльності послужила поштовхом для нових досліджень мовленнєвого розвитку дошкільників, молодших школярів, підлітків; її основні ідеї, пов'язані з чотирма фазами породження зв'язного висловлювання, стали активно застосовуватися методистами у навчанні мови [1; 6].

З огляду на зазначене в роботі зі старшими дошкільниками, спрямованій на підготовку їх до систематичного шкільного навчання з шестирічного віку, у сфері мовленнєвого розвитку необхідно приділити увагу насамперед цим його найістотнішим складовим, оскільки від них будуть значною мірою залежати успіхи шкільного навчання, в основі яких лежать такі види мовленнєвих дій, як слухання з розумінням почутого (аудіювання), говоріння, читання і письмо. Саме за цими параметрами дитячого мовлення ми й побудуємо наші методичні рекомендації для вихователів дошкільних установ, з якими варто в доступній, популярній формі ознайомлювати батьків.

Перша складова системи роботи над мовленнєвим розвитком дошкільників полягає в **удосконаленні дитячої звуковимови, розвитку різних сторін мовленнєвого слуху**, що забезпечує успішне аудіювання і правильне говоріння. У цій роботі маємо враховувати такі основні моменти: по-перше, до школи приходить частина дітей-шестирічок з недосконало сформованими органами мовлення, з так званими, органічними вадами вимови. Вони потребують кваліфікованої логопедичної допомоги, яку з відомих причин не завжди, особливо в сільській місцевості, зможуть отримати. Тому вихователі дошкільних закладів мають опанувати основні прийоми постановки в дитячій вимові тих чи інших проблемних звуків; по-друге, в групі, де виховання здійснюється українською мовою, приходить частина дітей, які в сімейному оточенні спілкуються іншою мовою – російською, угорською, польською, кримськотатарською та ін. У цих випадках вихователь обов'язково має враховувати, що рівень аудіювання у таких дітей буде набагато нижчим, ніж їхніх українськомовних

ровесників. По-третє, не можемо не брати до уваги впливів на дитячу вимову діалектного середовища.

Нагадаємо про найважливіші правила вимовляння звуків, характерних для української літературної мови.

Голосні звуки в українській мові здебільшого вимовляються чітко, повноголосо, не піддаючись як у наголошених, так і в ненаголошених позиціях помітній редукції (скороченню). Це стосується голосних [а, о, у, і]. [х] [х] Наприклад, у словах *молоко, корова, ріка, русалка* та ін. ці звуки і під наголосом, і перед наголошених та після наголошених складах вимовляються практично однаково – чітко, без будь-якого наближення до інших звуків. Тому наявність у дітей з російськомовних сімей так званого „акання” – „карова”, „сабака”, „вагонь” тощо помітно знижує його культуру у сфері звуковимовляння і навіть може негативно впливати на розуміння висловленого.

З-поміж голосних взаємно наближаються у вимові тільки звуки [е] та [и] в ненаголошених позиціях: *с[еу]ло, л[іе]мон, з[еи]мля* та ін. Тому чітке вимовляння цих звуків, особливо це спостерігається під час читання, звичайно, є помітним для українського слухача, однак істотно не впливає на розуміння почутого і на загальну мовленнєву культуру такою мірою, як це маємо у наведених вище прикладах зі звуком [о].

У системі приголосних вихователі мають пам'ятати про таку важливу особливість української мови, як збереження дзвінкості парних дзвінких звуків [б, г, ґ, д, д', ж, з, з', дж, дз, дз'] у кінці слів і в позиції перед наступним глухим звуком. Наприклад, у словах *дід, віз, лід, діжка, казка, слизько, їдьте, тедзь* ці звуки не можна замінювати парними глухими, як це, наприклад, є нормою в російській і польській мовах. Тільки в не багатьох словах допускається „оглушення” дзвінкого приголосного [г] – ле [х] ко, во [х] ко, ми [х] тити.

Важливим умінням щодо звуків мовлення є **опанування дітьми елементарного звукового аналізу слів, нескладних за звуковим складом**. Під елементарним звуковим аналізом треба розуміти уміння послідовно і правильно назвати в слові звуки. Наприклад: дим – [д и м], дім – [д і м], лось – [л о с'], літо – [л' і т о], [л' а л' к а].

У цій роботі важливо навчити дітей розрізняти звуки на слух, правильно відтворювати парні твердий та м'який приголосні звуки задалегідь до того, як вони ознайомляться з відповідною буквою, якою ці два різні звуки позначаються. Якщо, скажімо, дитина чує у слові *лимон* перший звук [л], а в слові *літак* – звук [л'] і коротко, без призвуку голосного звука їх відтворює, то можна бути певним, що в майбутньому шкільному навчанні у неї не буде проблеми в опануванні і читання, і грамотного письма.

Серед дітей дошкільного віку і шестирічних першокласників поширеною є гра-змагання в доборі якомога більшої кількості слів на певну літеру. Буде дуже добре, якщо в основі цієї гри було покладено і звуки: „Доберіть слова, які розпочинаються звуком [н] – *небо, намисто, наш, Наталка, новий*”. „А тепер доберіть слова, в яких на початку вимовляється звук [н'] – *ніс, Ніна, ніжний, нічний*. Візьмімо до уваги, що в будь-яких вправляннях, в основі яких лежить добір слів за певною фонетичною ознакою (за кількістю звуків, складів, першим чи останнім звуком у вимовленому слові, наголошеним звуком тощо) доцільно спонукати і спрямовувати дітей до того, щоб вони добирали слова, які належать до різних частин мови, не вживаючи, звичайно, цього терміна, але орієнтуючи їх на різні лексико-граматичні питання та відповідну семантику слів. Наприклад: „Доберіть слова зі звуком [л'], які відповідають на питання: *що?* – назви місяців (*липень, листопад, лютий*), пори року (*літо*); *хто?* – (*вихователька, лікар*); *який?* (*лівий, кольоровий*); *що робить?* (*малює, літає*) тощо”.

Слід мати на увазі, що вправи на добір слів із заданим початковим чи кінцевим звуком, на впізнавання заданого звука в середині слів треба розглядати як частковий звуковий аналіз слова, який є надзвичайно важливим підготовчим умінням на шляху до повного звукового аналізу – послідовного і автономного називання звуків у почутих словах. Не можна при цьому обминати відомі дітям загальнонавчальні слова, до складу яких входять „проблемні” щодо вимовляння звуку – *жук, машина, коза, гудзик, дзьоб* та ін.

Наступна проблема, пов'язана з мовленнєвим розвитком дошкільників, стосується поповнення їхнього словникового запасу. Успішне збагачення, уточнення й активізація дитячого словника може бути забезпечене шляхом застосування цілої низки спеціальних, відомих у методиці навчання мови, вправ, з-поміж яких найдоступнішими і найпродуктивнішими для застосування в роботі з дошкільниками, на наш погляд, є **словниково-логічні** вправи. Їх результативність полягає не тільки в кількісному нарощуванні словникового запасу дітей, а й у їхньому загальному розумовому розвитку, в умінні розв'язувати прості логічні задачі, що постійно постають перед дітьми 3-5-річного віку у процесі пізнання ними навколишнього світу. Наприклад, знаючи, що *малина, смородина, агрус*

Матеріали конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти"

– це *кущові ягоди*, діти легко віднесуть за зовнішніми ознаками і ті, що побачать уперше, скажімо, *калину, чорноплідну горобину, порічки*. Або маючи в своєму словниковому запасі загальну (родову) назву *метали*, яка стосується добре відомих дітям її видових назв (*залізо, золото, срібло*), діти віднесуть до металів за зовнішніми фізичними ознаками і *сталь, алюміній, мідь* тощо.

Отже, словниково-логічні вправи на взаємне співвідношення родових (загальних) і видових (часткових) понять, вилучення „зайвого” з ряду однорідних понять (слів), на доповнення, поширення логічного ряду, протиставлення предметів за певними ознаками (зовнішніми і внутрішніми) є одним із простих для застосування навіть у домашніх умовах, у побуті дуже ефективним засобом загально розумового і, зокрема, мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку.

Наведемо низку доступних для 5-6-річних дітей загальних (родових) назв, коло яких можна поступово розширювати за рахунок усе нових видових, конкретних найменувань чи ознак:

гриби – це *опеньки, лисички, масляки підосичники, грузді* ...

ягоди – це *малина, смородина, ожина, полуниці, суниці* ...

овочі – це *помідор, огірок, картопля, цибуля, гарбуз, капуста* ...

меблі – це *стіл, стілець, шафа, диван, тумбочка, табуретка* ...

одяг – це *пальто, плащ, сорочка, штани, кофта, светр* ...

Перелік цих логічних рядів можна продовжити такими родовими назвами, як: *взуття, навчальне приладдя, посуд, птахи, комахи, звірі, музичні інструменти, квіти, дерева, кущі* та ін. При цьому треба мати на увазі, що перелічені й інші родові назви мають різний рівень взаємної залежності. Наприклад, слово (поняття) *тварини* охоплює весь тваринний світ, у тому числі *риб, звірів, комах, домашніх тварин, птахів, плазунів*, які є для цього поняття видовими назвами. А *птахи* є родовою назвою для диких і свійських птахів. Так само слово *рослини* охоплює весь рослинний світ, а *квіти* для нього є видовою назвою, будучи водночас родовою для *тройанди, айстри, чорнобривців, жоржин* тощо.

Треба не забувати, що під поняття *родові* і *видові* назви підпадають і прикметникові форми, що характеризують добре відомі дітям предмети з різних боків: кольору, смаку, розміру, форми, матеріалу, ваги, різних фізичних якостей. Тому, користуючись назвами ознак предметів, можна пропонувати дітям виконати цілу низку словниково-логічних вправ, в основі яких лежать важливі розумові операції зіставлення і протиставлення, вилучення „зайвого”, продовження логічних рядів, всебічної характеристики добре знайомих дітям предметів, явищ, природних об’єктів, наприклад.

– Продовжіть речення:

Помідор червоний, а огірок ...

Перець гіркий, а лимон ...

Залізо тверде, а глина ...

Молот важкий, а вата ...

Глечик із глини, а стіл ...

Річка широка, а струмок ...

Море глибоке, а струмок ...

– Поміркуй і скажи, що чим роблять:

Ручкою пишуть, а пензликом ...

Пилкою пиляють, а сокирою ...

Лопатою копають, а граблями ...

Голкою шують, а ножицями ...

– Доповни сказане за змістом:

Сорока стрекоче, а зозуля ...

Соловей тьохкає, а ворона ...

Кінь ірже, а корова ...

У корови теля, а в кобили ...

У курки курча, а в качки ...

В овечки ягня, а в кози ...

– Вилучи зайве слово:

Зозуля, синиця, горобець, метелик, шпак.

Олівець, пенал, ручка, зошит, молоток, лінійка.

Картопля, слива, гарбуз, цибуля, помідор, огірок.

Широкий, довгий, глибокий, вузький, солодкий.

– Упізнай предмет за цими словами:

Він білий, сипучий, солодкий.

Вона рідка, прозора, чиста, смачна, джерельна.

Воно прозоре, чисте, тепле, буває холодне, морозне.

Безумовно, з приходом дитини до школи зміст початкового навчання рідної мови та інших навчальних предметів просуватиме її далі у пізнанні навколишнього світу і не обмежуватиметься сприйняттям й усвідомленням суто зовнішніх ознак предметів і явищ. Навчальні тексти букваря, читанки, підручників з природознавства, математики вводитимуть учнів у внутрішній світ предметів живої і неживої природи. Вони поступово почнуть вирізняти з-поміж різних ознак не тільки зовнішні (колір, розмір, вагу, смак, красивий, чорнявий, голубоокий тощо), а й внутрішні, такі, що відображають риси характеру, спосіб пересування, силу та ін. Наприклад: *швидкий – повільний, сміливий – боязливий, щедрий – скупий, ввічливий – нечемний* тощо.

У спілкуванні з дорослими дошкільники повинні мати можливість активно вживати в своєму українському мовленні ті слова, які в шкільному навчанні стануть для них загальнонавчаними на різних уроках, скажімо: *олівець, гумка, фарби, пензлик, термометр, папір, крейда, портфель, годинник, хвилина, червоний* та ін. Засвоєння дітьми цієї навчальної та іншої лексики в українському звучанні позбавить учителя в процесі шкільного навчання необхідності витратити навчальний час на переучування, усунування з дитячого мовлення ненормативних слів, введення до їхнього словника власне української лексики.

Робота над реченням як основа розвитку говоріння. Проводиться вона виключно в усній формі, тому й сприяє передусім умінню висловлюватись. Найголовніше аудіативне вміння щодо речення полягає у виділенні речень з мовленнєвого потоку. Діти мають усвідомити, що люди висловлюються, спілкуються між собою за допомогою речень. Тільки в реченні може бути висловлена певна думка. Хоча речення в мовленні зв'язані між собою, все ж їх можна виокремити, орієнтуючись на завершеність думки та інтонації. Вправи, спрямовані на вироблення у дітей уміння виділяти почуті речення з мовленнєвого потоку. Сприятимуть усвідомленню ними найістотнішої ознаки цієї основної одиниці мови і мовлення, удосконалюватимуть мовленнєвий слух, зокрема інтонаційний, формуватимуть граматично правильне мовлення.

1. Послухайте уважно. Скажіть, скільки речень ви почули. Повторіть останнє речення.

– *Весною ми пішли до лісу. Там кожне дерево співало свою пісню.*

– *У носатого Івана одержина дерев'яна. Він у чистім полі ходить і по ньому носом водить.*

– *Поблискують черешеньки в листі зелененькім. Черешеньки ваблять очі діточкам маленьким.*

– *Був морозний ранок. Кругом тиша. Раптом у шибку хтось постукав.*

Жив собі дід Андрушка. А в нього була баба Марушка. А в баби – дочка Мінка. А в дочки – собачка Фінка.

2. Вправи на розрізнення завершених і незавершених речень, спрямовані на усвідомлення дітьми інтонаційної і змістової цілісності речення.

Скажіть, що з того, що ви почули, є реченням, а що – ні.

Малята готуються до свята.

Вони зібралися в актовій ...

Тарасик запросив на свято маму.

Мама пошила йому нову ...

Хлопчик подякував мамі за ...

Він одягнув на свято нову сорочку.

Як бачимо, запропонований матеріал становить зв'язну розповідь. Це допомагає дітям ситуативно доповнити незавершені речення. У випадках, коли речення є розрізнені за змістом, то їх завершення може мати різні варіанти, до реалізації яких слід заохочувати дітей, показуючи їм різні можливості змістової сполучуваності слів. Наприклад:

Петрик пасе на лузі (гусей, теля, козу, корову, овець).

Корисними для розвитку говоріння є вправи на завершення складних речень. Вони розвивають у дітей асоціативне мислення, спонукають до добору відповідних слів і надання їм відповідної граматичної форми.

Доповніть речення.

Ми пішли до лісу, щоб ...

Діти припинили гру, бо ...

На морі я побачив, як ...

Гор з Оксанкою побували в полі, де ...

Я виготовляю аплікацію, щоб ...

Матеріали конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти"

Більше простору для дитячої мовленнєвої творчості дають вправи, які лише узагальнено орієнтують на побудову речень, наприклад:

– Складіть речення, щоб у ньому були слова:

- а) *мама, спекла;*
- б) *тато, наловив;*
- в) *бабуся, рукавички;*
- г) *дідусь, капелюх;*
- д) *овечка, ягня.*

– Складіть речення про те:

- а) *що можна побачити в небі;*
- б) *що можна почути або побачити на концерті;*
- в) *за чим спостерігають на стадіоні;*
- г) *що рухається по дорозі;*
- д) *що відбувається на світанку (навесні, восени, взимку) тощо.*

Пропоновані вправи, безумовно, не вичерпують усіх можливостей розвитку мовлення дошкільників, але вони можуть слугувати певним орієнтиром для групової й індивідуальної роботи з дітьми щодо удосконалення їхнього звуковимовляння і фонетичного слуху, збагачення й активізації словникового запасу, формування граматично правильного мовлення.

На завершення висловимо низку порад, з якими вихователям доцільно ознайомити батьків і самим узяти до уваги.

Не допускайте у спілкуванні з дітьми спотвореного вимовляння слів, підлаштовуючись до їхньої недосконалої вимови. Дитина з логопедичними вадами повинна чути тільки правильну форму слова.

Якщо дитині не вдається вимовляння певного звука, спробуйте доступно пояснити їй необхідну дію мовленнєвих органів.

Вивчіть з дитиною кілька скоромовок; привчайте її вимовляти скоромовку швидко, чітко відтворюючи всі звуки.

Виховуйте у дитини увагу до звукової будови слів; навчіть виділяти перший і останній звуки в слові (звертаючи увагу на м'які приголосні), впізнавати окремі звуки в середині слів. Заохочуйте дитину до гри в лова, до словотворення за допомогою найпоширеніших префіксів, суфіксів (без уживання термінів), наприклад: малювати – намалювати – домалювати – перемалювати ; ріка – річка – річенька.

Спонукайте дітей до запитань. Терпляче відповідайте на них. Прислухайтеся, чи дитяче запитання звучить правильно, і тільки тоді відповідайте на нього. Інколи запитуйте: „А ти як думаєш?”

Використовуйте для мовленнєвих вправ кольорові предметні і сюжетні малюнки, доступні і цікаві дітям.

Допоможіть дитині вивчити кілька цікавих для неї віршів. Навчіть розповідати їх виразно.

Знайомлячи дітей з буквами (літерами), користуйтеся правильними їх алфавітними назвами.

Спонукайте дітей упізнавати відомі їм літери у назвах вулиць, у написах в парку, у транспорті та ін. Заохочуйте до читання слів з відомими літерами.

Створіть у сім'ї хоча б невеличку дитячу бібліотечку. Привчайте дитину бережно ставитися до своїх перших книжок, закладіть прагнення ставитися до книжок, як до найкращих друзів, на все життя.

Ідучи до школи, шестирічні діти мають володіти такими вміннями:

- говорити чітко, виразно і правильно;
- спілкуватися з дорослими і між собою, дотримуючись правил ввічливості;
- звертаючись до дорослих і ровесників, вживати кличну форму імені, загальної назви (тату, мамо, бабуся, дідусю, сестричко, братику), слова ввічливості;
- уміти розповісти про себе, про своїх членів родини без тривалих пауз і повторень;
- розповідати про улюблених домашніх тварин, іграшки, усно їх описувати;
- розрізняти на слух вірш, казку, оповідання;
- переказувати близько до почутого казку (уривок казки), читати вірші напам'ять, відповідно їх інтонуючи;
- домислювати кінцівку дитячого оповідання, казки (фантазувати).

Опанування дошкільниками зазначених умінь створить надійний ґрунт для їхнього успішного шкільного навчання, найважливішою передумовою якого є розвинене дитяче мовлення.

Література

1. Вашуленко М.С. Навчання грамоти в 1 кл. : [Посіб для вчителя] / М. С.Вашуленко. – К. : Освіта, 2002. – 176 с.
2. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі : [Метод. посіб.] / Вашуленко М.С. – К.: Освіта, 2006. – 268 с.
3. Гудзик І.П. Аудіювання українською мовою : посіб. / І. П. Гудзик. – К. : Педагогічна думка, 2003. – 144 с.
4. Галькова Н.Д. Цели и содержание обучения говорению в начальной школе / Галькова Н.Д., Чепцова М.Б. – М., 1995. – 235 с.
5. Джежелей О.В. Навчаємо слухати, говорити, читати / О. В. Джежелей, О. М. Коваленко, А. А. Ємець. // Початкова школа. – 1994. – № 6. С. 17-26.
6. Эльконин Д.Б. Как учить детей читать / Д. Б. Эльконин. – М. : Знание, 1976.
7. Преемственность и перспективность в обучении русскому языку: Сб. статей из опыта работы: Пособие для учителей сост. А.М.Матвеева. – М.: Просвещение, 1982. – 128 с.
8. Хорошковська О.Н. Розвиток мовлення і підготовка до засвоєння грамоти / О. Н. Хорошковська // Початкова школа. – 2001. – № 5. С. 32-37.